

MATIJA FRKIĆ, TUMAČ I KRITIČAR TASSA:

»Osservazioni sopra il Goffredo del Signor Torquato Tasso«

LJERKA SCHIFFLER

(Institut za filozofiju,
Zagreb)

UDK 130.2:7:1(091)
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 5. X. 1995.

Uvod. Bibliografska bilješka

Mjesto i značenje što ga ima filozof i teolog *Matija Frkić* (*Matthaeus Ferchius Veglensis*, Krk, 23. I. 1583 – Padova, 8. IX. 1669) u povijesti hrvatske i europske povijesti filozofije i teologije, posebice njegov doprinos povijesti aristotelizma i povijesno-kritičkom istraživanju doktrine D. Scotusa utvrdili su proučavatelji od 17. stoljeća do danas. Višegodišnji profesor filozofije (metafizike) i dogmatske teologije *in via Scoti*, na padovanskom sveučilištu (1638–1665) te predavač mnogih franjevačkih kolegija (Rimini, Venezia, Bologna), gvardijan u Krku i provincijal franjevačkog reda, Frkić je autor velikog i raznovrsnog opusa, filozofsko-teološkog, znanstvenog (matematika, fizika, astrologija, logika, povijest, geografija) i književnog.

Među prvima u hrvatskoj filozofskoj historiografiji bio-bibliografsku je studiju o Frkiću napisao fra. *Joso Milošević* K. F., 1906. g.,¹ iz »ugodne rodoljubne dužnosti«, kako sam ističe, upoznavajući hrvatsku znanstvenu javnost s vlastitim istraživanjima i sakupljenom arhivskom gradom (prvenstveno koristeći se Franchinijevom bibliografskom gradom) o ovoj istaknutoj ličnosti 17. st.

O krčkoj porodici Ferchie i našem autoru piše *Mato Polonio*, 1934. g.,² a o Frkiću kao velikom hrvatskom skotistu *Nikola Roščić*, 1971. g. u zborniku posvećenom Karlu Baliću.³

¹ Fr. Joso Milošević K. F., *Život i djela Fra Mate Ferkića iz Krka, konventualnog franjevca (1583–1669)*, Rad JAZU, 164, 1906, 1–36.

² M. Polonio, *Krčka porodica Ferchie i teolog o. Mate Ferkić*, Bogoslovska Smotra, 22, 1934, 1, 69–81.

³ N. Roščić, *Matteo Frée (Ferkić, Ferchius). Un grande scotista croato (1583–1669)*, u: »Studia medioevalia et mariologica p. Carolo Balić OFM septuagesimum explenti annum dicata«, Romae, 1971, 377–402.

O Frkićevu filozofskom i teološkom opusu napisano je nekoliko kritičkih rasprava i studija; tako npr. o njegovu povijesno-filozofskom djelu »Vestigationes peripateticae« i prijedporima peripatetičke filozofije i teologije, središnje problematike spekulacija i diskusija renesansnog aristotelizma, epistemološkim, gnoseološkim, fizikalno-astronomskim i logičko-matematičkim pitanjima, o odnosu vjere i mišljenja, duhovnih bića, anđela (»De angelis, tractatio theologica ad mentem s. Bonaventurae«), jednako tako o njegovim razmatranjima o životu i doktrini D. Scotusa (tri Apologije, »Vita« i »Discussiones Scoticae«).

Od proučavatelja hrvatske filozofske baštine u novije vrijeme, prateći putove hrvatskog renesansnog aristotelizma, *Mihaela Girardi Karšulin* se bavi M. Frkićem od 1976. g. (kad prvi put objavljuje filozofski rad o Frkiću), razlažući problemski i sadržajno predmet Frkićevih filozofskih spisa, »Peripatetičkih istraživanja« i »O nebeskoj supstanciji« (»De caelesti substantia«), ukazujući na specifičnosti Frkićeve orijentacije spram prirodoznanstvene tematike, propitujući njegove tvrdnje, dokaze i stajališta s obzirom na renesansna tumačenja Aristotela, a u obzoru onovremenih raspravljavanja i filozofsko-teoloških kontroverzija (o platoničkoj filozofiji, peripatetizmu, skotizmu, u pitanjima vječnosti svijeta, nebeske supstancije, njena podrijetla, jednostavnog i složenog kretanja nebesa i njegova uzroka, iz konteksta kršćanske filozofije i teologije, itd.).⁴

Frkića spominje i *Marin Oreb* među članovima Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevac konventualaca, 1973. g.⁵

O Frkićevim prirodoznanstvenim pogledima u svjetlu njegove peripatetičke orijentacije, odstupanja od Aristotelovih gledišta i novih shvaćanja renesansne znanosti (posebice fizike) raspravlja *Žarko Dadić* u svojoj sintezi razvitka egzaktnih znanosti u Hrvata, zaključujući o nastojanju krčkog mislitelja oko usklađenja peripatetičke filozofije s novim prirodoznanstvenim rezultatima vlastita doba. U tomu autor ističe značajno mjesto koje Frkić zauzima u povijesti aristotelizma 17. st. i povijesnom razvoju prirodne filozofije.⁶

O estetičkoj tematici u Frkića nije se do sad posvećivala posebna pažnja, kako točno uočava *Zlatko Posavac*, proučavatelj estetike u Hrvata, ističući potrebu očitavanja problematike umjetničkog stvaralaštva i estetičke sfere iz metafizičke perspektive Frkićevih djela (»Vestigationes peripateticae« i »Defensio vestigationum peripateticarum«).⁷

⁴ M. Girardi Karšulin, *Hrvatski renesansni aristotelizam*, Zagreb, 1993, 21–51, 79–101, 151–208. Prvi svoj tekst o Frkiću autorica je objavila u časopisu »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 1976, br. 3–4 (»Interpretacija tvorbe i tvorenja u Aristotela«).

⁵ M. Oreb, *Zaslужni članovi Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevac konventualaca od njezina postanka do naših dana*, Split, 1973, 197–200.

⁶ Ž. Dadić, *Hrvati i egzaktni znanosti u osvitlu novovjekovlja*, Zagreb, 1994, 302, 303.

⁷ V. Z. Posavac, *Hrvatska estetika 17. stoljeća*, »Filozofska istraživanja«, 53–54, 1994, 526.

Od stranih istraživača, Frkićevu je književnoteorijskome djelu posvećeno tek nekoliko manjih osvrtâ. U svojim istraživanjima izvora »Oslobođenog Jeruzalema« o Frkićevim se usporedbama Tassa i biblijskih izvora negativno izjašnjavaju krajem prošloga i početkom ovog stoljeća talijanski autori *Vincenzo Vivaldi* i *Ettore de Malde*, za kojeg je Tassov spjev najveći model kristijanizacije poganske i klasične književnosti (v. bilj. 29).

U novije vrijeme Frkićem se u okviru svojih proučavanja srednjovjekovne i renesansne filozofije (padovanskog aristotelizma i skotizma) studiozno bavi *Antonino Poppi*, posebice njegovim filozofsko-teološkim djelima, utvrđujući njihov doprinos padovanskom skotističkom aristotelizmu, te autorovu spekulativnu originalnost i uključenost u opća povijesna i kulturna zbivanja, u teološke dispute svoga vremena (o pitanjima kozmologije, gnoseologije, morala, vječnosti i propadljivosti, božanske uzročnosti, besmrtnosti duše, ljudske spoznaje)⁸. Rasvjetljujući i pojašnjavajući znanstveno-metafizičke i znanstveno-eksperimentalne postavke skotističkog teologa kojem je pridano kvalifikativ »modernog metafizičara«, A. Poppi ističe bifrontizam njegova mišljenja: s jedne strane njegovu pripadnost tradiciji, skolastičkoj teologiji, a s druge strane novum, ističući pritom Frkićev doprinos povijesti znanosti i utiranju puta Galilejevim otkrićima.

»*Osservazioni sopra il Goffredo del Signor Torquato Tasso Composte da Mattheo Ferchie da Veglia M. C. Theologo publico dell' Univers. di Padova. In Padova, 1642, per Gio. Batt. Pasquati. Con Lic. de' Superiori*« (str. 346)

Usporedno sa svojim temeljnim zanimanjem i djelima teološko-filozofske prirode, Frkić je ostavio svjedočanstvo vlastitog bavljenja i drugim područjima, znanošću i književnošću, svjedočanstvo svoje velike erudicije i akribije. U nas je sve do danas ostalo neproučeno, stoga i nevrednovano, jedno njegovo djelo, »Opazanja o Tassovu Goffredu«, kojim se Frkić upisuje i u hrvatsku i europsku književnu povijest i kritiku.

U višestoljetnom kontinuitetu Tassove prisutnosti u Hrvata, od razdoblja prvih hrvatskih prijevoda pa sve do najnovijih, Tasso je sastavnica hrvatske književnosti: različitih preradbi, odjeka, idejnih i motivskih srodnosti, utjecaja i imitacija, te proučavanja i tumačenja.

Iznimna pojava u povijesti europske književnosti i kulture, Tasso je svojim opusom, posebice spjevom »Oslobođeni Jeruzalem«, ništa manje od velikih

⁸ A. Poppi, *Il »De Caelesti substantia« di Matteo Ferchio fra tradizione e innovazione*, u: *Galileo e la cultura padovana*, CEDAM, Padova, 1992, 13–56; isti, *La santità di Giovanni Duns Scoto nel solco di Francesco d'Assisi e Antonio di Padova*, Il Santo, Riv. Antoniana di storia dottrina arte, XXXIII, II, fasc. 1–2, 1993, 113–150.

Zahvalnost za pribavljanje Frkićeva djela i aktualne podatke s talijanskog jezičnog područja dugujemo profesoru p. Antoninu Poppiju, Istituto di storia della Filosofia, Università di Padova.

književnosti zapadne Europe privlačio zanimanje, bio pjesničkim i duhovnim uzorom i poticajem naraštaja hrvatskih pjesnika i pisaca, snažnih stvaralačkih individualnosti i ništa manje predmetom brojnih proučavanja i tumačenja.

Kao što je poznato, Tasso svoj herojski spjev »Il Goffredo« dovršava 1575. g., i, pun dvojbi, podastire mišljenju i kritičkom sudu revizorima F. Nobiliju, S. Speroniju, S. Antonianu, te potom vrši preinake da bi se prva izdanja spjeva pojavila 1581. g., a popravljena 1584. g. (izd. Osanna). Postajući predmet kritika i dugotrajnih polemika koje se vode od 1584. g., na čelu s C. Pellegrinijem, L. Salviatijem, članovima Akademije Della Crusca, i djelo i njegov autor poprimit će širi vid jezično-književne borbe između dva tabora, *ariostovaca* i *tasovaca*, što će se odraziti i u orijentacijama kasnijih tumača Tassa.

Tim se tumačima pridružuje i Frkić koji se svojim djelom tako upisuje u povijest polivalentnog zanimanja (književnog, filozofskog, estetskog, filološkog, znanstvenog) za Tassa u hrvatskoj književnoj i kulturnoj povijesti. Valja ovdje podsjetiti na višestoljetno prisustvo Tassa u hrvatskoj prevodilačkoj praksi, od 16. stoljeća do najnovijeg razdoblja. Prvi hrvatski prijevod Tassove pastorale »Aminta« pripada jednom od najboljih prevodilaca hrvatskog renesansnog razdoblja, pjesniku *Dominku Zlatariću* (1580, i druge njene verzije, »Ljubmir«, 1597) uz koji imademo i druge, tako prijevod *Saba Bobaljevića Mišetića* (epiloga, »Lamor fuggitivo«), *Savka Gučetića Bendiševića* (»Raklica«, 1600), *Dživa Šiška Gundulića* (»Radmio«, 1700), te prijevoda »Lamor fuggitivo«, pod naslovom »Ljubčića uskok«, uvršten u »Pesme horvatske« u izboru *Katarine Patačić* (1781), koji se, prema sudu Frana Čale, mogu pripisati njenu mužu, Franji Patačiću; tim se još pridružuje krajem prošlog stoljeća *Ante Trešić-Pavičić* svojim prijevodom oko devedeset Tassovih stihova. Od Tassova spjeva »Oslobođeni Jeruzalem« preveden je tek neznatan broj stihova, odnosno samo neka pjevanja, tako prijevodi prva dva pjevanja *Ante Matijaševića-Karamanića* (1658–1726), te *Ivana Franatice Sorkočevića* (1706–1770) (sačuvane svega dvije oktave) i *Rajmunda Kunića* (1719–1794) (prijevod na latinski osamnaest oktava, u rkp.); neki su prijevodi zagubljeni (onaj *Vice Petrovića*, 1677–1754, prema iskazima književnih povjesničara, Sladeu i Appendiniju, te *Petra Kanavelovića* 1637–1719), neki još nepronađeni – tako prema riječima *Vinka Premude*, i samog prevoditelja čitavog Tassova spjeva koji je ostao u rkp., onaj bratra *Pacifića Radeljevića* (u. 1877). Tijekom 19. i 20. st. Tassa prevode *August Šenoa*, *Ivan Dežman*, *Ivan Mažuranić*, *Vladimir Nazor*, *Gjorgjo Ivanković* (prvi hrvatski tiskani prijevod potpunog Tassova spjeva, 1965),⁹ te dalje, *Olinko Delorko*, *Ivan Slamnig*, *Nikola Miličević*, *Frano Čale*, *Mirko Tomasović*, *Tonko Maroević*, *Željka Čorak*, *Luko Paljetak*, konačno do pojave prve antologije

⁹ V. F. Čale, *Na mostu Talija*, Zagreb, 1979, pogl. »Tasso u Hrvata«, 95–117.

hrvatskih prepjeva Tassa što ju je u povodu 400. obljetnice pjesnikove smrti priredio Mirko Tomasović (1995).¹⁰

U tasološkoj literaturi hrvatske recepcije među proučavateljima i tumačima nalazimo imena Artura Cronie, Đure Körblera, Milana Rešetara, Mirka Deanova, Josipa Torbarine, Frana Čale, Mate Zorića, Mirka Tomasovića, Dunje Fališevac, i drugih.¹¹

O Frkićevu djelu, njegovu čitanju, tumačenju, »opažanjima« Tassova »Oslobođenog Jeruzalema«, Joso Milošević u svom (p)opisu Frkićevih djela ukratko u dvije rečenice kaže: »Lijep je ovo komentar poznatoga djela Tassova *La Gerusalemme liberata*. Svako pjevanje, dapače svaku kiticu Ferkić komentira. Studija je ova ne samo filološka, nego i bogoslovna, moralna i povjesna. Bez obzira i nepristrano, kako gdje treba, Ferkić sad hvali, sad kori slavnoga pjesnika«.¹²

Frkićevo djelo ne obrađuju autori hrvatskih enciklopedijskih i leksikonskih izdanja, navodeći ga tek kao bibliografsku jedinicu.¹³ Ne nalazimo ga tako, razumljivo, budući da je pisano na talijanskom jeziku, ni u Jurićevu popisu Frkićevih latinski pisanih djela.¹⁴ S nekoliko rečenica na Frkićevo se kritičko djelo obazire Frano Čale, ističući njegovo »potanko tumačenje svih stanci 'Oslobođenog Jeruzalema', s pohvalama ili zamjerkama autoru u primjedbama filološkoga, teološkoga, čudorednoga i povijesnoga karaktera«.¹⁵

U kratkom osvrtu na književnost 17. i 18. st. obazirući se na povijesno-kulturnu i filozofsko-teološku djelatnost franjevacu i književni život, posebice vezano uz padovansko sveučilište na kojem djeluje Frkić, Luigi Cervaro¹⁶ piše o Frkiću. On spominje Frkićevu uključenost u polemike oko Tassova spjeva, s težištem na moralnom, filozofskom i teološkom karakteru Frkićeve »anatom-

¹⁰ Torquato Tasso, *Ljuvene rane. Le piaghe d'amore* (priredio M. Tomasović), Dubrovnik, 1995, Matica hrvatska, MSHS, Bibl. »Prošlost i sadašnjost«, knj. 15 (urednik M. Foretić, uz suradnju Comune di Ragusa, Italija, prijevod na tal. Natka Badurina).

¹¹ Za bibliografiju studija o Tassu u Hrvata v. F. Čale, *Torquato Tasso e la letteratura croata*, PEN, Croatian Centre e Most / The Bridge, Zagabria – Dubrovnik, 1993, 298–303.

¹² J. Milošević, op. cit., 28.

¹³ E. Laszowski, *Ferkić (Ferchius Veglenis) fra Matija*, u: *Znameniti i zaslužni Hrvati, te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925*, Zagreb, 1925, str. 78; K. Krstić, *Frće (Frkić) Matija*, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 3, Zagreb, 1958, 393; kratku informaciju o Frkiću nalazimo u *Pregledu hrvatske bogoslovne književnosti* I. Goluba (pogl. *Dogmatika*), vl. izd., Zagreb, 1967; V. Bazala također kratko ga spominje u svom *Pregledu hrvatske znanstvene baštine*, Zagreb, 1978, 159, 243.

¹⁴ Š. Jurić, *Jugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis*, t. I, fasc. 2, litt. F-Pa, Zagrabiae, 1968, 204–207.

¹⁵ F. Čale, *Na mostu Talija*, op. cit., 102.

¹⁶ V. L. Cervaro, *Momenti di vita letteraria al Santo*, u: *Storia e cultura al Santo* (prir. A. Poppi), Neri Pozza ed., Vicenza, 1976, 606, 607.

ski« pedantne hermeneutičke impostacije i rigidnosti primjerene stereotipnosti pjesničkog stvaranja Tassova stoljeća i klimi protureformacije u kojoj piše svoje *ispravke* nekih mjesta u spjevu, i upućujući na same Tassove *ispravke* u njegovu popravljenom izdanju (Venecija, 1624). Svoj kratak osvrt autor zaključuje tvrdnjom o odsustvu Frkićeva pjesničkog senzibiliteta i poricanjem estetske vrijednosti ovog Frkićeva djela.

Frkićevo čitanje Tassa. Historiografska metodologija.

Frkićevo tumačenje, upravo egzegeza Tassova epsko-herojskog spjeva, nastalo u klimi protureformacije, paradigmatički odražava i tumači sveukupnu duhovnopovijesnu, kulturnu kao i vjersku zbilju vremena ispunjena sumnjama, nesigurnošću i zebnjom, antinomijama društvene zbilje, proturječnostima pojedinačnih i općih ciljeva, klasičnog i modernog, krizom vrijednosti i rađanjem novog senzibiliteta, duhovnih težnji i traganja, spekulativnog, religioznog i moralnog, kršćanskog spiritualizma kao i religioznog konformizma, te nastojanjem izmirenja proturječnosti, *concordia discors*. Time je obilježeno književno djelo, ali i osobno iskustvo, književna i životna sudbina dvojice tipičnih predstavnika stoljeća, Ariosta i Tassa, tradicionalno prihvaćenih kao dva pola, dva modela – klasične i moderne književnosti, ali i dvije slike svijeta, dva duhovna svjetonazora.

U tom se kontekstu kreću i Frkićeva razmatranja. Frkić iščitava, tumači i vrednuje pjesnički spjev kao teolog i filozof, na isti onaj način kojim čita sveti tekst ili spise crkvenih otaca, interpolirajući u svoja osamdeset dva razmatranja kršćanskog apologeta mnoštvo profinjeno istančanih teoloških egzegeza, u odnosu na Tassov pjesnički ostvaraj perifernih analiza. Skolastičar u izlaganju, Frkić niže primjere kojima pjesnički sadržaj, građu, jezičko-stilske figure i slike promatra ne kao književnu cjelinu, nego u metaknjiževnom smislu. Eruditni čitatelj, Frkić čita Tassa iz teoloških istina sadržanih u djelima njihovih najvećih autoriteta: Augustina, Tome Akvinskoga, Alberta, D. Scotusa, sv. Ambrozija, sv. Bonaventure, sv. Jeronima, Basilija, Grgura iz Nise, neoplatoničara, Porfirija, Prokla, Jambliha, Sirijana i drugih, latinskih skolastičara 12. st., pisaca kasnijih i novijega razdoblja. Bogatstvo usporedbi, reminiscencija, aluzija, asocijacija, sentencija, kritičkih tumačenja karakterizira Frkićeva razmatranja, zatvorena u sheme njegove formalne analize i pojmovnik apstraktnog moraliziranja i etičkog rigorizma. Valja imati na umu kako je Frkićeva tendencija čitanja / razumijevanja Tassa – jedna od mogućih. Ona je prisutna do danas te ide sve do »krajnjeg umrtvljavanja Tassova genija«. ¹⁷ Istom onom akribijom kojom se

¹⁷ L. Caretti, *La poesia del Tasso*, u: Torquato Tasso, *Gerusalemme liberata*, Einaudi, Torino, 1993.

upušta u otkrivanje paralogizama i logičkih nedosljednosti u Aristotela ili Averroesa ili kojom kao profesor metafizike, morala i dogmatičke teologije pristupa čitanju D. Scotusa, pristupa Frkić čitanju »najizvršnijeg herojskog spjeva toskanskog jezika«, »najslađeg od toskanskih pjesnika« (»soavissimo de'Poeti Toschi«), kako piše u svojoj posveti G. Naniju, prokuratoru sv. Marka, predstavniku padovanskog sveučilišta. Priznajući Tassu veliko znanje i pjesničku umješnost Frkić ga smatra prvenstveno *teologom i katoličkim pjesnikom* (str. 63) (što će biti izraženo više u djelima njegovog kasnog, »religioznog« razdoblja, razdoblja protureformacijskog katolicizma i etičkih preokupacija, premda ona nisu predmet Frkićeve analize, »Lagime di Maria Vergine«, »Lagime di Gesù Cristo«, »Della vita di San Benedetto«).

Frkićev interpretativni senzibilitet usmjeren je Tassovu pjesničkom djelu kao čuvaru religiozno-teoloških značenja, naslijeđa mišljenja koje iznova promišlja. U svojim razmatranjima Frkić analizira metafizičko-religioznu dimenziju i inspiraciju Tassova spjeva, a tek uzgredno književnu vrijednost te filozofsku ili filološku dimenziju. Pjesnikove oktave podvrgnute su teološkoj egzegezi poput »divinarum sacrarium litterarum scientiae Dei«. Pobrojena su »mračna mjesta« Tassova spjeva, kao i ona koja su (poput razlaganja o mjestu Gabrijelovu u stupnjevitom poretku anđela, ili njihova poslanstva ljudima) predmet teoloških sporova, razmimoilaženja i podijeljenosti skolastičkih autoriteta (Bonaventura, Grgur Veliki, Scotus) ali i filozofskih (Aristotel) u pitanjima kao što su primjerice narav anđeoskih bića i njihova hijerarhija, demoni, karakter božanskog znanja, božansko trojstvo, grijeh, oprost itd.

Obraćajući se »oštroumnim i ljubaznim čitateljima« Frkić govori o razlozima svog bavljenja Tassom: o »duševnoj okrepi« koju mu je pružio taj spjev od tegobnih napora teoloških i filozofskih studija i namjeri da ga proslavi. Pritom ističe, obraćajući se crkvenim velikodostojnicima i predstavnicima padovanskog sveučilišta, da ne »ispisuje te stranice da bi zamaglio presajno sunce koje raspršuje svaku maglu« (»non ho io scritte queste mie carte per annebbiare un'illustrissimo sole, che ogni nebbia dissolve«).

Svojim *teološkim, filozofskim i povijesnim razmatranjima* Tassova spjeva, kako ih sam obilježuje, nastalim nakon »Peripatetičkih istraživanja«, njegov nam se autor predstavlja kao sljedbenik peripatetičkog učenja. Ne krijući kako sam nema književnih ni kritičkih sklonosti i ističući čistoću i skromnost svog stila, Frkić napominje kako će se od »sve raskoši proljeća što se rasipa viteškim i ljubavnim romanima, zadovoljiti tek suhim, no ipak čvrstim plodovljem«.

Cilj njegovih razmatranja, primjedbi i kritičkih ispravki jest prodrijeti do »historijske i teološke osnove spjeva«.

Ukazujući na »uzvišena znanja teologije« koja su u njemu sadržana Frkić vrši minucioznu cenzorsku provjeru (»negdje oštro, negdje ponizno«, kako sam

ističe) pjesnikove vjernosti službenoj crkvenoj doktrini (dokazujući ništa manje i vlastitu odanost, što mu potvrđuju i oni koji mu daju dopuštenje za tisak). On ukazuje na *partes honestae*, odnosno *partes inhonestae* spjeva kao i na njegov cilj (pružiti »časno zadovoljstvo«, »piacere onesto«, str. 12), pri čemu se oslanja na one komentatore koji Tassov spjev omjeravaju parametrima teološke naravi, u duhu protureformacijskog morala, obraćajući pažnju na vanjsku formu pjesništva, virtuoznost i ornamentum (Iseo, Beni, Guastavini, Gentili).¹⁸ Frkić potom razmatra vjerodostojnost Tassovih pjesničkih diskursa, njegovo poimanje povijesti, stvarnog događanja i odnos spram povijesne istine, političkih činjenica, te stupanj pjesnikove stvaralačke fantazije, njegove slobode, njegovo izmišljanje, uvećavanje događaja, uvođenje izmišljenih umjesto povijesnih ličnosti, fiktivne radnje i mjesta koja ne odgovaraju stvarnim.

Frkićevo se djelo pokazuje zanimljivim i s obzirom na povijesne, crkveno-povijesne, geografske i političke opservacije i referencije te kao takvo nije bez značenja ni za proučavatelje povijesti kulture u cjelini. On se naime oslanja na velika i sustavna djela erudita, povjesničara, biografa, geografa, kartografa, od najstarijih latinskih historiografa 12. i 13. st., talijanskih, francuskih, njemačkih pisaca, kroničara prvog križarskog rata i povijesti Jeruzalema, memorijalista i tumača pa do autora njegova vremena i koristi se njima kao izvorima podataka za razdoblje prvih križarskih ratova i događanja vezanih uz oslobađanje svetoga groba. Među mnogim povijesnim izvorima Tassova spjeva na koje se oslanja Frkić u svojim razmatranjima¹⁹ jest i djelo »*Historia belli sacri verissima*« Vilima Tirskog, kancelara Jeruzalemske kraljevine i diplomata, kroničara križarskog pohoda i događaja na Bliskom Istoku.

U svojim razmatranjima Frkić traga za argumentima vjere, za najvišom, teološkom istinom, pa otud i sva ona iscrpna unutartekstualna tumačenja nekih filozofsko-teoloških pitanja o kojima raspravlja u svojim djelima, kao što je problematika duše, materije, istine, vjere, božanske uzročnosti, vječnosti, slobode volje, osjetilne i razumske spoznaje, objavljenja, prirode, nebeske supstanije, anđela, demona i dr.

¹⁸ Usp. temeljitu studiju o P. Beniju, njegovu tumačenju Tassa kao i o krugu padovanskog aristotelizma i protu-cruscanske orijentacije, A. Belloni, *Un professore anticruscante all'Università di Padova*, »Archivio Veneto-Tridentino«, I, 1922, 245–269.

¹⁹ Guibert de Nogent (1053–1121), francuski memorijalist, teološki pisac, gramatik, Fulcherus Carnotensis/Fulcherio di Chartres (1058–1127), kroničar I. križarskog rata, Albert d'Aix/Alberto a Quisgrana, Albert iz Aachena (?–1192), kroničar križarskog rata do 1121. g., »*Historia expeditionis Hierosolymitana*«, Suger de Saint-Denis (1081–1151), francuski povjesničar, Andrea Morosini (1558–1618), povjesničar i političar, erudit, pisac asketskih i povijesnih djela u kojima opisuje ekspedicije i osvajanja Svete Zemlje, Giovanni Antonio Magini (1555–1617), astronom, matematičar, geograf i kartograf, Giovanni Botero (1533–1617), diplomat i pisac političkih i geografskih djela.

Poetika herojskog spjeva

Epsko, herojsko pjesništvo smatra Tasso najvišom vrstom moralnog pjesništva, a epsko i povijesno genetički su istovrsni i jedinstveni. U svojim dijalozima i traktatima raspravlja Tasso o vjersko – moralnim dilemama (osjetilnost, strast i razum, božja providnost, čovjekova narav, sudbina, usudnost, misterij prirode, zemaljska ispraznost, pojedinačni i zajednički, opći, herojski sveti ciljevi, kršćanski ideali sreće i blagostanja, i moralne vrijednosti, čistoća, devotizam, razboritost, bogobojaznost, pravednost, duševna postojanost, smisao individualnog žrtvovanja), kojih su oličenje njegovi likovi, problematika koja će se reflektirati i na njegova poetikološka gledišta, na njegovu pjesničku teoriju umjetnosti, poglede na odnos teologije i pjesništva, filozofije i pjesništva, te shvaćanja ciljeva pjesništva (ugodno i korisno) i njegovih zadataka. Frkićeva će se razmišljanja, primjedbe i tumačenja moralnog i anagoškog značenja Tassova spjeva tako ne bezrazložno i zahvaljujući tek Frkiću – moralisti kretati u tom pravcu.

Valja uzeti s mjerom opreza i samo kao djelomično točne tvrdnje o estetičkoj bezvrijednosti Frkićeva djela (što ćemo ovdje pokušati razvidjeti). Štoviše ne smatramo ga ni nevažnim ni bezvrijednim, jer se u njemu neizravno ogledaju i neke struje i vidovi estetičke spekulacije, poetičkih i retoričkih doktrina karakterističnih za razdoblje kasne renesanse i baroka.²⁰

U Frkićevim su primjedbama, premda sustavno analitički i teorijski tematizirano i obrazloženo, artikulirani određeni vidovi poetikoloških ideja i teorija umjetnosti koji se javljaju kao predmet diskusija i kontroverzi karakterističnih za razdoblje kasne renesanse, a u koje je neposredno uključen i Tasso. Frkić se na mnogim mjestima u svojim razmatranjima poziva na Tassove dijaloge (DAP i DPE) i kritizira njegova pjesnička pravila (str. 25, 26, 67, 101, i dr.). U brojnim primjerima svojih teoloških tumačenja Tassova spjeva, ali i djela drugih pjesnika (Petarca, Dante, Bembo, Vida), Frkić ne mimoilazi ključne pojmove renesansne poetike (slijedeći u tomu Aristotelova određenja iz njegove »Poetike« i »Retorike«), bitne za gradnju Tassova spjeva, kao što su to *oponašanje, invencija, odnos pjesništva i historije, istinitog (pjesničkog i povijesnog) i lažnog, pojedinačnog i općeg, univerzalnog, dogodenog i onog što bi se moglo očekivati da će se dogoditi* (prema Aristotelovoj distinkciji τὰ καθόλου ἢ τὰ καθ' ἑκάστων, τὰ γενόμενα ἢ οἷα ἄν γένοιτο, *Poetika*, 1451 b), onog što izaziva čuđenje i divljenje, fiktivnog, uzvišenog, inspiracije, uloge znanja, odnos *prirodnog i moralnog,*

²⁰ O različitim čitanjima Tassova spjeva »Oslobodeni Jeruzalem« u tom kontekstu usp. novije studije, primj. L. Russo, *Il linguaggio poetico della »Gerusalemme Liberata«, Il carattere storico della »Gerusalemme Liberata«, u: Ritratti e disegni storici*, Firenze, 1961; F. Ulivi, *Il manierismo del Tasso e altri studi*, Firenze, 1966; P. Larivaille, *Posta e ideologia. Letture della »Gerusalemme Liberata«, Napoli, 1987.*

stvarnog i fiktivnog, pjesničke slobode i nužnosti, građe i forme, sublimnog. Premda se izriječkom ne poziva na Tassova poetikološka gledišta, ona su unutarnja sastavnica Frkićevih tumačenja.

Brojna navođenja stavova i ocjena Tassovovih suvremenika i sudionika u kontroverzama, pretežito onih s naglaskom na religioznoj dimenziji djela, svjedoče o Frkićevu dobrom poznavanju Tassovih načela pjesničke umjetnosti, njegova poimanja herojskog spjeva, predmeta brojnih Tassovih dijaloga, bilješki i tumačenja te obrana njegova »Jeruzalema« (»Apologia in difesa della Gerusalemme liberata«, koju piše 1585. u obranu svog »Goffreda«, protiv brojnih napada članova Akademije Della Crusca koji brane Ariosta i njegovu »prirodnost«, princip oponašanja kao supstancijalne forme pjesništva, staru jezičnu tradiciju i normativnost, a optužuju Tassa zbog jezika i ukusa, neprirodnosti, retorike i hladne izvještačenosti, nejasnoće i ekscentričnosti njegova spjeva kojima vrijeđa jezične običaje i ideale,²¹ nadalje njegovih djela »Risposta a Orazio Ariosto«, »Delle differenze poetiche«, 1585, »Discorsi dell'arte poetica e in particolare sopra il poema eroico«, 1564, »Discorsi del poema eroico«).

Frkić se ne bavi Tassovim književnoteorijskim pogledima niti poetikom herojskog spjeva i njegovim kategorijama povijesne i religiozne istine, slobode izmišljanja i dr., kojom se ovaj pridružuje nizu pisaca tumača i kritičara cjelokupnog kodeksa Aristotelovih poetičkih i retoričkih pravila, niti njegovom koncepcijom pjesme kao »malenog univerzuma«, strukturalno i arhitektonski jedinstveno građene cjeline sastavljene od suprotnosti, nalik glazbenoj (!),²² kao ni naravi i građom epskog, herojskog i specifičnostima herojskog stila u odnosu na tragediju i roman, iz kojih postaje razumljivim i temeljni odnos koji stoji u središtu Frkićeve pozornosti, Tassov odnos spram povijesne istinitosti. No premda je Frkićevo čitanje na jednoj bitno drugoj razini,²³ u osnovi je on na izvoru antagonističkih načela okosnice spjeva, raspoznajući temeljnu pjesni-

²¹ T. Tasso, *Prose diverse*, ed. Guasti, Firenze, 1875.

²² U trećoj knjizi svojih razgovora o junačkom spjevu, govoreći o stihotvornom umijeću, s osloncem u neoplatoničkoj filozofskoj refleksiji, uspoređuje Tasso pjesmu s univerzumom, koja se ruši ukoliko se ili promijeni ili oduzme samo jedan njen dio: »...arte del comporre il poema sarebbe simile a la ragion de l'universo, la qual e composta de'contrati, come la ragion musica</...../> perchè s'ella non fosse molteplice, non sarebbe tutta, ne sarebbe ragione, come dice Plotino«, T. Tasso, *Discorsi del poema eroico, Scritti sull'arte poetica*, t. II, Einaudi, Torino, 1977, 243.

U daljim navođenima spomenutih Tassovih djela koristimo kratice: AP, DPE, DAP, G.

²³ Na određeni bi se način, što ovdje nije u središtu interesa, mogla provesti usporedna istraživanja o podudarnostima i razlikama između dvaju pristupa, Frkićeva i Petrićeva, specifičnih vidova, motiva i interesa, kao i dosega (zasnivanja poetike kao znanstvene umjetnosti u Petrića u okvirima filozofskog diskursa, a u Frkića teološkog), strogo analitičkog pristupa pjesništvu, odsustva pjesničkog senzibiliteta, koncepcije pjesničke teologije, stavova o teorijskim i tehničkim pitanjima pjesništva, načela i ciljeva kao i zadataka pjesničke umjetnosti, poimanja književnih rodova, primjerice shvaćanja jedinstvene epske radnje, odnosa jedinstvenosti i mnoštvenosti epizodnih događanja i dr.

kovu preokupaciju, odlučujuću za cjelokupnu Tassovu formaciju, od njegova ranoga padovanskog razdoblja humanističkih studija sve do »Oslobodenog Jeruzalema« i antitasovskih polemika koje se vode u okviru spomenute akademije o jeziku, estetičkim postulatima umjetnosti i načelima pjesništva čiji su pobornici F. Salviati, S. Speroni, F. Robortello, L. Castelvetro, F. Petrić, P. Vettori, I. Mazzoni, C. Sigonio, čiji je učenik i pristalica Tasso i iz čije poznate i bogate knjižnice Tasso crpi povijesne izvore o svetom ratu (valja isto tako imati na umu nimalo nevažnu činjenicu da je Tasso bio i službeni historiograf na fersarskom dvoru).

Od idejno-duhovnog, pojmovnog, konkretno povijesnog i formalno-sadržajnog bogatstva Tassova spjeva, ekspresivne vrijednosti i umjetničke vizije (nijedna šuma nema toliko različitog drveća koliko različitih sadržaja sadrži pjesništvo, kako izrijekom piše Tasso, DPE) i cjelokupnog njegova teorijskog programa – *obrane pjesništva i njegova dostojanstva* – Frkić se, ma kako se to činilo nerazvidno zahvaljujući nepreglednim navodima teološke naravi, upućivanjima i vraćanjima autoritetima crkvenih otaca, ne udaljuje mnogo od središnjeg, ključnog pitanja na kojem izrasta grandiozni Tassov spjev. On naime prepoznaje intelektualističku dimenziju Tassova poetikološkog pojmovlja i gnoseološku funkciju umjetnosti (*diletto, verità poetica, verissimile, vero, falso, ammirabile, meraviglia, eccesso della verità, fingere*) o čemu Tasso inače raspravlja, u AP i G. Shvaćajući pjesnički govor kao razumsku moć, govor koji se kreće u području najvišega znanja, za što mu je kao najbolji primjer poslužio Tassov spjev, alegorijska priroda pjesničkog izmišljanja, kojima u pozadini stoje pitanja što su već prepoznata kao temeljni problemi o kojima se raspravljalo u krugovima padovanskog aristotelizma, i koji će stoljećima biti u žarištu brojnih diskusija, a njihovo povijesno razumijevanje (primjer je Petrić) utjecat će na razvoj estetičke refleksije, ali i pjesničkog stvaranja.

Frkićeve egzegeze dijelova Tassova spjeva ne predstavljaju samo teološko-filozofski impostiran dijalog osobne naravi s bogatom tradicijom antičke i kršćanske rane i kasnije srednjovjekovne spekulativne tradicije. Temeljni upit odnosa *stvarne historijske* – osvajačko hodočašće, križarski rat pod vodstvom Gotfrida Bouillonskog, *arme pietose*²⁴ – i *izmišljene pjesničke istine*, koji korespondira s dvije razine, objektivne istine i doživljavanja, umjetničke spoznaje te istine, umjetničke ideje, i uspostavljanje ne toliko druge, nove istine koliko

²⁴ Pišući o uzvišenom zajedničkom cilju kršćanskog viteštva, oslobađanju Svetog groba, kao središtu Tassova »Oslobodenog Jeruzalema«, Hegel u svojoj *Estetici* razmatra spjev u toj optici: Tasso je prvenstveno »opjevao opću stvar katoličkog kršćanstva«, stvarajući umjetnički spjev na osnovi studija, koji bi ga, da je izvornosti, koju Hegel nije čuo, »mogao učiniti biblijom čitave jedne nacije«; usp. Hegel, *Estetika*, I, Beograd, 1959, 309.

njihova međusobnog odnosa, Frkić mjestimice projicira i na probleme vlastita vremena.

*Historijska – teološka – umjetnička (pjesnička) istina
u obzoru Frkićeve hermeneutike*

Tassov filozofski studij Platona i platonizma, hermetičkih spisa, neoplatonizma te Aristotela, kao i bogate filozofske, teološke, književne, pjesničke i retoričke tradicije (Dionizije Halikarnaški, Grgur Nazijanski, Hermogen, Ciceron, Kvintilijan, Makrobije, Plotin, Proklo, Ficino, Homer, Ovidije, Vergilije i niz drugih) odražava se u njegovim književnoteorijskim pogledima i u cjelokupnom njegovu opusu. Aristotelova će poetika biti odlučujuća za njegova teorijska shvaćanja i postavke kao i za svekoliku postrenesansnu kulturu u cjelini. Svoja shvaćanja iznosi Tasso u traktatima o pjesničkoj umjetnosti, prirodi pjesničkog stvaranja i odnosu istine i imaginacije kao spoznajne moći (DAP, DPE), ali su ona isto tako sastavnica i njegova pjesničkog stvaranja, afektivnog i fantastičnog svijeta njegova pjesničkog opusa. Tasso teži kao i neki njegovi suvremenici ka uspostavljanju novih principa pjesništva i *obnove umjetnosti*, premda ne napušta u svemu Aristotela,²⁵ nego nastoji na povezivanju njegovih i Platonovih pojmova i premošćivanju razlike između herojskog i patetičkog, prirodnog i umjetničkog kroz principe na kojima izgrađuje svoju poetiku *čudesnog i uzvišenog*. Aristotelove distinkcije pjesništva i historije prema parovima: historija – pjesništvo, gdje se uspostavlja koherentnost pojma vjerojatnog, dogodeno – ono što se može dogoditi, kojim se postulira sličnost pjesnički vjerojatnog i historijski vjerojatnog, pojedinačno – univerzalno te istinito – lažno kao temeljna načela poetološke hermeneutike ne prestaju biti aktualnima sve do 18. stoljeća. Ne poričući pjesništvu i historiji različitost njihovih predmeta, različit način govora, Tasso pokušava naći poveznicu ključnih pojmova Aristotelove poetike pojmom *moćnog dogodenog* i onog što se može očekivati da će se dogoditi – uvodeći novo određenje vjerojatnog koje kroz pjesnički diskurs afirmira njegovu istinu, unutarnju koherentnost i realitet. Slobodan izbor povijesne građe kao sredstva kojim pjesnik, svojom maštom i

²⁵ U svojoj polemici s Tassom Petrić će mu uputiti oštru kritiku, riječima kako se u svojoj »Apologiji« oboružao aristotelovskom doktrinom ne bi li se obranio od mnogih optužbi koje su mu upućene, posebice s obzirom upravo na pitanje pravila i stajališta koje je Tasso pri tomu zauzeo, ističući kako pjesništvo stvara pravila, a ne obrnuto. Isto tako Petrićevci se pogledi o razlici između epa i romana razlikuju od Tassova, Pellegrinova, jer ih on smatra ih kategorijama širim nego što to proizlazi iz njihova shvaćanja. Opravdano je stoga, kad je riječ o Petriću i Tassu, govoriti o dva vida kasnorenesansnog, manirističkog razdoblja, kao što to naglašava R. Scrivano, *Il manierismo nella letteratura del Cinquecento*, Padova, 1959.

invencijom, »stvara novu zgradu« (AP),²⁶ gdje se briše granica izmišljenog i lažnog dopušta i opravdava otklon od povijesnog, čime se međutim pjesnik ne okreće protiv povijesti (AP);²⁷ konačno pjesništvo i historija iskazuju iste stvari odnosno događaje različitim načinom, povjesničar kao istinite, pjesnik kao vjerojatne; povjesničaru je autoritet istina, pjesniku izmišljanje, slijedeći u tomu univerzalnu istinu, ideje, pa je prema Aristotelovoj odredbi (φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον πόνησις ἱστορίας, *Poetika*, 1451 b) pjesnik veći filozof od povjesničara (AP),²⁸ iznoseći povijesnu istinu u filozofskom duhu, po tomu je pjesništvo blisko »prima philosophia« (DPE), a pjesnik sličan božanskom filozofu i mističkom teologu (»Ficino, arte del dialogo«). Frkić ne uviđa tu osnovu Tassove poetike, njegovo tumačenje prirode umjetničkog, definicije umjetničke istine i njene implikacije, pjesništva koje je i za Aristotela »filozofskije« od historije, te nastojanja da poistovjeti pjesničko i povijesno vjerojatno. On tako ne može prihvatiti ni Tassovo obrazloženje izmjene povijesnih istina, događaja i činjenica (»ići širim putem«) kroz pjesničku *fikciju*, njihovo uveličavanje u spjevu, produžavanje trajanja osvajanja s tri godine na sedam, uvećavanje događaja i snage neprijatelja ne bi li time uzvisio teškoće, djela i slavu voda kršćana, što ne znači da je riječ o laži. Isto tako Frkiću je strano Tassovo eksperimentiranje s dvjema poetikama i dvjema *istinama*, s povijesnom i pjesničkom i pjesnikovo »miješanje istinitog i lažnog vjerojatnog« (*falso verissimile*) koje rezultira uvećavanjem događaja i »malim razlikama mjesta i vremena« od onih povijesnih, kako piše sam Tasso u AP i u svojim pismima.²⁹ Iz osnove Tassova pripovijedanja koja je mješavina istinitog i izmišljenog (str. 25), mita i povijesti, znanja i tehnike, Frkić prihvaća i ističe superiornost povijesne istine nad vjerojatnim, znanja nad umjetničkim osjećajem i slobodnim stvaranjem, njemu je bliža Tassova religiozna preokupacija od filozofske. Kao teologa i filozofa morala njega ne zanimaju prvenstveno problemi pjesništva i umjetnosti (u tomu se štoviše približava doktrinama o umjetnosti koje je odbacilo i renesansno razdoblje, primjerice doktrini o umjetnosti kao alegorezi, najbitnijem dijelu pjesništva). On daje prednost religijskoj substrukтури nad umjetničkom. Frkić tumači Tassov spjev u ključu protureformacijske religioznosti, imajući uporište u samom Tassu, njegovu Goffredu, oličenju kreposna i savršena vladara i kršćanina, a nebeskom Jeruzalemu kao »Chiesa trionfante« (AP).³⁰

²⁶ *Apologia in difesa della Gerusalemme liberata*, T. Tasso, *Scritti sull'arte poetica*, t. I, Einaudi, Torino, 1977, 101.

²⁷ *Ib.*, 112.

²⁸ *Ib.*, 89.

²⁹ V. T. Tasso, *Lettere*, I, prir. C. Guasti, Firenze, 1901.

³⁰ *Op. cit.*, 139.

Gledajući na umjetnost kao na oblik spoznaje ideje, teološke istine, Frkiću je ostalo daleko i strano izvorište i središte Tassovih poetoloških refleksija te njegova concettizma i barokizma.

Ta putanja Tassova razvoja *in via poetici* nije u središtu meditacija teologa *in via Scoti*. Predmet Frkićeva čitanja jest Tasso, svojedobno dvorski historiograf i marni proučavatelj knjižnih fondova, znanstvenik upućen u građu starih povijesnih kronika i njihovu vjerodostojnost koje služe kao osnova njegova poetskog diskursa, Tasso humanist i erudit, poznavatelj bogate europske pjesničke, filozofske i teološke baštine. Stoga i iz unutarnje žive strukture spjeva odabire ona mjesta koja mogu biti osnovom njegove provjere teološke istine Tassova spjeva, »*verità Theologica*« (str. 4), provjere pjesnikove vjere i njene sukladnosti oficijelnoj, odnosa istine i invencije, dokaza teocentrične strukture spjeva i kršćanske spiritualnosti njegova autora, ispita na kojemu padaju ili prolaze pjesnikovi retorički topisi. Polazeći od teme oko koje je izgrađen spjev, križarskog pohoda, Frkić raspravlja ponajprije o njegovu pravome i konačnome cilju, ukazujući na to kako postoji više ciljeva i značenja, ono povijesno, neupitno i ustanovljivo, i drugo, poetsko metaforičko i simboličko – upitno; neki drže da pohod i sveti rat vođen za oslobađanje svetoga groba valja smatrati isključivo kao realizaciju Božjeg plana, alegorijom novog života, modelom novoga društva i novih vrijednosti, vjersko-spiritualnih i moralnih, smatrajući da je riječ o hodočasničkom putu, da je Jeruzalem metafora vjerne duše zaključujući o jednom općem, zajedničkom cilju: osloboditi Jeruzalem od Turaka i pogana, kršćane od ropstva, te utemeljenje kraljevstva. U tomu se Frkić rukovodi iskazom samog Tassa koji u svojoj AP piše: »Neki govore da Jeruzalem ima različita značenja, čas je to ime grada, čas slika vjerne duše, sad militantne crkve, sad pobjedničke...«³¹

U cjelokupnom Frkićevu tumačenju prevladava isticanje teoloških vrijednosti, pravednosti borbe za pravednu stvar koja opravdava to da pobožni uzimaju oružje u svoju obranu protiv sile i nepravednog otimanja, pobožnosti, dobrote, milosrđa, poštenja, smjernosti i konačno sreće kršćana, pa Frkić zaključuje kako je konačni i pravi cilj ne oslobađanje od tirana, nego vjera u sve-mogućeg Boga, a pokretač je radnje pobožnost. U toj će optici Frkić promatrati i tumačiti Tassov herojski spjev, njegov predmet (opijevanje »*arme pietose*«), radnje i karaktere, glavni lik i sporedne likove, isključivo kao alegorije vrijednosti. Tako će se središnji predmet mnogih Frkićevih dvoumica, opaski i kritika odnositi na niz efemernih te za spjev beznačajnih i sporednih pitanja: ne bi li, s obzirom na cilj pohoda križara valjalo mijenjati naslov Tassova epa (umjesto »*Oslobodeni Jeruzalem*« u »*Oslobodeni grob*«), što je u osnovi neposredni cilj Tassova Goffreda, dvoumice oko čega se u osnovi vodi rat, isto tako dvoumice

³¹ T. Tasso, *Apologia*, op. cit., 139.

oko toga o kojim je vrlinama riječ: vojnoj, viteškoj ili građanskoj, o pitanju povijesne istine i otklona od nje, prevelikih Tassevih pjesničkih sloboda kojima ide do nevjerojatnog, mijenjanja vremenskog slijeda i kronologije događaja, oslobađanja Kristova groba, trajanja vojne, brojčane veličine sukobljenih četa, njihova rasporeda, dimenzija bojnog polja i sl., variranja događaja i okolnosti, radnji i činjenica, vojno-strateških, geografskih, klimatskih, uvođenje novih toponima i antroponima, i dr. Frkić ne propušta prilike za duge eksurse u pohvale pobožnih djela pojedinaca, političke, vjerske, financijske i gospodarske, vojnokopnene i pomorske moći, zasluga, slave i bogatstva kršćanskih zemalja. Posebice je pun hvale za Serenissimu, koja nad svima prednjači kao »najčišći kristal katoličke vjere«, ali i raskoši i umjetničkog bogatstva (str. 98, 99). Isto tako Frkić se zadržava na Tassevim opisima čuda, magijskim i dijaboličkim radnjama likova, sve to u funkciji teološke egzegeze, spočitavajući Tassu iznevjeravanje teološke istine i dokazujući to svuda i u pravilu primjerima crkvenih autoriteta, prvenstveno Augustina i Bonaventure. Frkića zanimaju više sile i ciljevi kojima su podređeni likovi (Goffredo kao izvršitelj Božjeg nauma) i koji dobivaju svoje parove iz antičke književne i stare svetopisamske tradicije; Olindo i Sofronija, Klorinda, Rinaldo, Tankredi, vitezovi, kršćani i pogani, djevice i ratnice omjeravaju se Ahilejem i Samsonom, Juditom i Esterom, činima vjere i žrtvovanja, beatifikacijom (Sofronija kao novovjekovna Judita) herojska slava tragičkom, povijesno iskustvo mističkim i vjerskim. Frkićeva razmatranja svode se na dokazivanje kako Tasseov spjev ne dostiže herojsku uzvišenost (str. 123), kako su njegova pjesnička pitanja čak i spiritualnost – laž; pa kad su u pitanju viši ciljevi za koje pate i pogibaju junakinje njegova spjeva (spas kršćanstva), on ne prolazi na ispitu strogog moralista. Znakovit je njegov interpretativni postupak koji bi se mogao uzeti kao paradigma čitavog njegova odnosa prema Tasseovu pjesničkom tekstu, a izdvajamo ga kao primjer: analizirajući epizodu s Olindom i Sofronijom Frkić razmatra: »kad bi takvi, poput Olinda, bili kršćanski ljubavnici, imali bi čednije žene, sretniji brak, svetiju djecu« (str. 135). Tako će, primjerice tumačeći epizodu o Armidi, Frkić istaknuti da bi hvalio pjesnika da je oponašao Sveto pismo i kaznio Armidu (pjev. IV, 24), ili spočitavati Tassu što se u uvodnom zazivu Muze nije ugledao u svetog oca Grgura iz Nazijansa (str. 7), kao i to što je umjesto crkvene pisce i hebrejske pjesnike oponašao Homera (str. 53); štoviše, Frkić je pun savjeta, kao primjerice da Tasso izbací neka lascivna mjesta (pjev. IV, 32).

Mnogo je primjera koji ukazuju na to kako je Frkiću Tasseova oktava u kojoj se spominje ime grada, rijeke ili jezera, ili subjektivno stanje junaka tek prilika, povod i izazov *ad usum* bogoslovskih seminara na kojima se vode dispute, postavljaju teološke *quaestiones*, promišljaju i brane teze. Na isti način postupa bilo da tumači »sretni Jordanu« (pjev. III, 57) ili jezero Sodoma, egzotična mjesta i predjele, ili da govori o slonovima koje kao ratne životinje koriste u Aziji i Africi, ili da raspravlja o uzrocima potresa. U tim i drugim primjerima

Frkić čini male eruditne ekskurse u prirodnu povijest toponima, reljefa, hidroloških i pedoloških odlika, biljnog i životinjskog svijeta, ne propuštajući pritom ni priliku za poučavanje. Odnosi se to i na tematiku prirodne filozofije, etike, kao i teologije, astrologije i mantike. Tako na primjeru arkandela Mihajla koji se pokazuje Goffredu razvija Frkić čitavu doktrinu o prirodi anđela, razlici između intuitivne i apstraktne, jednostavne spoznaje, o čovjekovoj sposobnosti spoznaje anđeoskih formi, o razlici između osjetilne i intelektualne spoznaje te vidu kao najodličnijem ljudskom osjetilu, navodeći primjere Abrahama i Lota, Tobije, vatrenog stupa i dr. (pjev. XVIII, 93). Frkić će isto tako oštro kritizirati i ispravljati Tassa zbog toga što »velike stvari pretvara u ništa« (str. 327), pokazujući lažnost njegovih pjesničkih pitanja (pjev. II, 32), ili zbog toga što oponaša pjesničke topose svojih uzora, od Homera, Vergilija, do Dantea i Petrarke. Pozivajući se na svjedočanstva antičkih geografa i historičara kao i sve-topisamskih otaca, jednako postupa Frkić i u svojim razmatranjima Tassovih filozofsko-etičkih refleksija o ljudskom dobru i sreći gdje se poziva na Aristotelovu »Nikomahovu etiku«, i upućuje na Tassove pjesničke uzore, srodnosti ili mu priznaje originalnost. U razmatranjima ćemo naići i na ekstenzivno interpolirane traktate – spekulacije koji se odnose na problematiku angelologije i demonologije. Frkić se u tomu poziva na bogatu tradiciju mišljenja, grčku i patrističku filozofiju, na mišljenja i postavke antičkih filozofa prirode, platoničke distinkcije duše, na učenja neoplatonika, Prokla i drugih, gnostika, te na teze i sustave doktrina sv. Augustina, sv. Bonaventure, Alberta Velikog, Tome Akvinskog, Bazilija, Grgura Nazijanskog, Grgura iz Nise, Nikomaha iz Gerase, Porfirija, Jambliha, Sirijana, Dunsca Scotusa, i mnogih drugih, o pitanjima koja su stoljećima bila predmetom profinjenih teoloških distinkcija. Primjerice se to odnosi na spekulacije o problemima tijela, duše i duha, o odnosu razuma i vjere, dobra i zla, doktrine o Logosu, primjerima Tassovih stihova iz prvog pjevanja, koje Frkić tumači kako bi pokazao stajalište Tassovo spram tvrdnji kršćanske vjere, ispravnost odnosno zablude. Tragajući za izvorima Tassovih slika i simbola on ukazuje kako na ispravnost odnosno zablude u teološkoj interpretaciji anđela tako i na vlastito stajalište o kršćanskoj doktrini kao pravoj istinskoj filozofiji te kritizira heretička mišljenja. U Frkićevim su obrazlaganjima sadržane temeljne doktrine kršćansko-skolastičke spekulacije, egzegetskih i asketičkih djela o anđelima, njihovoj prirodi, podrijetlu i vrstama, djelatnosti i spoznaji (pjev. IV, 9). Ukazujući na teškoće mišljenja o pitanjima tjelesnog i netjelesnog bivstva, dobra kao umske težnje i zla kao izbora slobodne volje, Frkić se priklanja tomističkoj doktrini o anđelima kao duhovnim bivstvima sastavljenima od tvari i oblika, dokazujući njihovu samostojnu zbiljnost (oblik) i umsku spoznaju koju dobivaju od Boga. Izlažući podrobno čitav niz pitanja od samog naziva, etimološkog značenja do naravi i supstancije (glasnici, izvršitelji božanskog nauma i čuvari čovjeka – putnika na zemlji, pa

onda i hodočasnika (pjev. VIII, 80), te njihova posredovanja u znanju budućeg i nadnaravnog (pjev. IV, 20), Frkić razmatra i teološke interpretacije demona kao zlih anđela tjelesnih bivstava nižeg reda, izlažući i obrazlažući ih u Tassovoj pjesničkoj optici. U istom obzoru razmatra i njegove opise natprirodnih učinaka, andeoskih i božanskih, čuda i magijskih djela (ljetna žega (pjev. LXXI), proročki Goffredov jutarnji san i njegovo teološko, ali i psihološko i fiziološko objašnjenje (pjev. XLV, 3), hod po vodi, željezo koje pliva na vodi, a ne tone, Armidino poznavanje budućnosti), fiktivnih bića magijsko-demonskog svijeta, sila mraka, kaosa i zla iracionalnog, aktualnih tema razdoblja protureformacije.

Frkić razlaže problemska središta Tassova spjeva i njegov podtekst, unutarnje dimenzije koje ukazuju na komponente filozofsko-književne kulture 15. i 16. st., aristotelizma, tomizma, renesansnog platonizma, hermetičkih učenja, orfičko-pitagorejskih ideja (sam Tasso, raspravljajući o »Jeruzalemu«, piše o svom nastojanju povezivanja doktrina starih grčkih filozofa prirode i božanskih teologa s magijsko-hermetičkom tradicijom mišljenja, navodeći pritom Platona, Aristotela, Pica della Mirandolu i dr.) usklađujući ih s doktrinama kršćanskih teologa, primjereno konceptualno duhovnoj problematici vlastitog vremena. Odnosi se to na filozofska pitanja, na pitanja epistemološke, gnoseološke, antropološke, moralno-etičke prirode kao i druga, granična. Pitanja su to o čovjekovu položaju u svijetu, o *conditio humana* i odnosu čovjeka i univerzuma, čovjeka i Boga, znanja i spoznaje, o njenim vidovima i naravi (ljudska i božanska, i dr., primjerice luciferskom vidu spoznaje, nadalje spoznaje duhovnih bivstava), o grijehu i oprost, ljubavi i smrti, o smislu žrtve, o Božjem trojstvu, Božanskoj objavi kao kriteriju istine i svega znanja, dokazima Božje vječnosti i mudrosti, te o drugim vidovima Tassova spjeva. Na mnoštvu primjera, u tumačenju Tassovih pjesničko – retoričkih figura, usporedbi, metafora, alegorija, hiperbola, opisa duševnih stanja likova, kao što je, da spomenemo tek nekoliko, zaziv nebeske Muze na početka spjeva (koju izjednačava s kršćanskim Božjom svetošću, Duhom Svetim više no s Djevicom Marijom), Sulejmanova srdžba (pjev. IX, 22, 56) ili žrtva Sofronijina (pjev. II, 18), razvija Frkić svoje spekulacije o teološkim maksimama i ujedno nekim ključnim problemima povijesti filozofsko-teološkog mišljenja, inače i predmeta Tassovih refleksija i studija: o duši, blaženom životu, odnosu tijela i duše, smrtnosti i besmrtnosti, prirodi, stvaranju, materiji i formi, vječnosti, vrstama spoznaje, razlici između osjetilne i razumske spoznaje (pjev. IX, 57), o slobodi volje i izboru, moći izvršenja te o najvišoj božanskoj ljepoti i spoznaji, svjetlu istine bez kojeg je ljudski duh slijep, a nada u spoznaju natprirodnog isprazna (pjev. IV, 20); nadalje o gibanju zvijezda i planeta i prvom pokretaču (pjev. IX, 61), nebeskim sferama i Empireju (pjev. IX, 60), ljudskoj prirodi, istini i znanju, vrijednostima, porocima, grijehu, oprost, povijesnom pamćenju i dr. Frkić se u svojim razmatranjima ne poziva na poetiku Tassova

spjeva niti na ekspresivnost pjesnikova jezika nego na etičke vjersko-moralističke primjere iz književne pjesničke tradicije (Dante, Petrarca, Vida, Tassoni, Guerrini) i filozofske i teološke tradicije, na doktrine peripatetika i patrističkih teologa i crkvenih otaca. Njegova tumačenja u tom smislu predstavljaju malu antologiju odabranih problema i doktrina, pa i, mogli bismo reći, kratak she-matski pregled njihovih rješavanja.

Frkićevo i Petrićevo sudjelovanje u polemikama oko Tassa

Ne »ostajući bez obrane tog sublimnog pjesnika«, kako kaže na jednome mjestu svojih razmatranja (str. 256), kojem se i divi i priznaje veliku umješnost (»peritissimo«) u teološkim pitanjima (str. 260) čime nadvisuje mnoge autore, zaključuje Frkić svoju opću ocjenu Tassa kao »il poeta ingegnossissimo apparisce dotto conoscitore del parere de gli Alessandrei filosofi e del sapere de' Christiani Theologi« (str. 261).

Istančanom provjerom Tassovih teoloških i filozofskih pogleda Frkić je u svojim razmatranjima, na brojnim primjerima, minuciozno, s najvećom mjerom pedantnosti i akribije pristupio tumačenju jednog književnog teksta neknjiževnim mjerilima.

Premda je Frkić prvenstveno kao teolog dao značajan osobni prilog zlatnom vijeku skotizma i povijesti aristotelizma, širinom svog interesa (retorika, povijest, medicina, matematika, gramatika i dr.) i djelima, različitog dosega i vrijednosti, ostaje njegov opus i nadalje predmetom predstojećih analiza i ocjena. Pokazuje to upravo i ovo njegovo djelo, zanimljivo prvenstveno za tasologe, ali i druge profile istraživača književne i kulturne povijesti, filozofije i teorije umjetnosti. I premda u njemu ne nalazimo razvijene ni produbljene isključivo filozofske i estetičke analize i ocjene, Frkićevo djelo pridonosi dosadašnjim spoznajama jednog vremena, klime postridentizma, teorijskih interesa, problema, ideologije, svega onoga što se odražava u Frkićevim »zapažanjima«, tumačenjima i razumijevanju jedne književne pojave i njene bogate i slojevite poetike.

Frkićevo čitanje nalazi svoje mjesto u mnoštvu mogućih i različitih čitanja Tassa, narativnog, deskriptivnog, autobiografskog, psihološkog, moralno-alegorijskog i dr., među raspravama širokog raspona pristupa, metodologija, vidova i tema (Tassova religioznost i magizam, utjecaj neoplatonizma na Tassove koncepcije, primjerice filozofija svjetlosti, Tasso i figurativne umjetnosti, Tassov manirizam) od G. Galileja, G. Franchinija, V. Vivaldija, do B. Crocea, F. de Sanctisa, H. Wolfflina, F. Schlegela, G. Argana, U. Bosca, A. M. Pattersona, F. Chiappellija, F. Ulivija, G. Scianatico i drugih.

Svojim razmatranjima priključuje se Frkić tumačenjima nekih pitanja i problema te konotacija Tassova djela, tipoloških, idejno-duhovnih, ideoloških i drugih, isto tako povijesnog mjesta i uloge koju ima Tasso.³² To čitanje neizravno daje i sliku jednoga razdoblja koje tek uvjetno, kao regulativni pojam možemo podvesti pod naziv baroka, kako ga vidi R. Wellek u svojim *Kritičkim pojmovima*, s nekim specifičnostima koje se dadu prepoznati pod različitim znakovima, ali zavisno o onom dominantnom, kao što je odnos Tasso-Ariosto, ili odnos dviju poetika, dviju filozofija umjetnosti, odnos klasično-moderno (ili, štoviše, gotičko-klasično, kako to tumače neki književni povjesničari, poput R. Hurda), koji je problematiziran u obilju renesansnih poetika, polemika i kontroverza između pobornika dvaju tabora koji se opredjeljuju za i protiv Tassa odnosno Ariosta (u kojima značajno mjesto ima F. Petrić), a koje se konačno vode oko dvije poetike i temeljnog pitanja njihovih nosilaca, naime odnosa spram nasljeđa autoriteta, slobode ili ortodoksnosti.

U mnoštvu književnopovijesnih pozitivnih i negativnih prosudbi, različitih teza i argumenata, stajališta zauzetih o Tassovu djelu, različitih motiva, razloga i namjera, nije beznačajno ni nezanimljivo Frkićevo teološko-filozofsko-povijesno čitanje. Ono traga za idejno-misaonim izvorima Tassova pjesništva i njegovim filozofsko-religioznim supstratom (biblijske usporednice, posebice na primjerima epizoda o Armidi i Sofroniji, kao i one kršćanskih spjevova, primj. Vide), i premda ne dopire do unutarnje dimenzije Tassova spjeva, ono na određeni način obuhvaća svu složenu problematiku spjeva, premda u njegovu apstraktnu okviru (*apoteoza vjere*).

Središnja tema Tassovih književnoteorijskih, poetikoloških koncepcija – oponašanje – koja se može prepoznati kao osnova i njegova herojskog spjeva, povijesnog svijeta i svijeta pjesničke fikcije, slobode, osnova je i Frkićevih razmatranja koja i piše istražujući narav tog odnosa. Analizirajući mnoge dimenzije Tassova spjeva, etičko-moralnu, psihološku, eshatološku, soteriološku, likove i akcije, emocije i misli, sukobe i sumnje, Frkić raspravlja čak i o onim naizgled pedantskim pojedinostima, teološkim i drugim distinkcijama (što ukazuje i na obilježje literature jednog vremena koja se kao i teorijski tekst zasniva na brojnim navodima, noseći u sebi jednu interpretativnu dimenziju) o *conditio hominis*. Tako su njegovoj interpretativnoj znatiželji zanimljiva i poticajna ona mjesta u Tassovu spjevu koja pružaju mogućnosti da se raspravlja o problemima kao što su odnos čovjek-Bog-svijet, poredak ljudskog i božanskog, ljubav, strast, sudbina i slučaj, smrt, svetost, vjera i spas duše, kaos materijalnog, afektivnog

³² V. Vivaldi tako nije čete utemeljenost nekih Frkićevih usporedbi Tassa s biblijskim primjerima, primj. epizode s Armidom i »Knjige brojeva« i sl., v. V. Vivaldi, *Sulle fonti della Gerusalemme liberata*, Catanzaro, 1893; ponavljajući Vivaldijeve zamjerke, i E. de Malde u tomu kritizira Frkića, v. E. de Malde, *Le fonti della Gerusalemme liberata*, Parma, 1910.

(Armidin vrt, začarana šuma) i uređeni svijet, svijet duhovnog, racionalnog (izlazak iz začarane šume, labirinta i vrta, osvajanje svetoga grada, razmatranje cilja i razloga križarskog rata³³), Božjeg naloga i njegova ispunjenja, poslušnosti onog koji poštuje i provodi kršćanski zakon. Frkić u svojim tumačanjima ne zaobilazi ni političko-povijesnu, vjersku pa i gospodarsku problematiku. U njegovim razmatranjima nalazimo na niz objekcija, premda teološki impostiranih, u kojima se ogleda njegov politički moralizam, primjerice o potrebi jedinstvene kršćanske Europe, o oblicima vladavina, odnosu svjetovne i duhovne vlasti, Crkve i carstava, svetih i svjetovnih ideala, zemaljskih i duhovnih dobara, vjernika i nevjernika, tiranije i ropstva, i dr.

Premda u središtu Frkićevih razmatranja nije filozofsko-estetska tematika, ni osnove Tassove poetologije, koncepcije umjetnosti, njenog smisla i značenja, herojskog spjeva (jedinstva oponašanja i alegorije) i shvaćanja oponašanja (umjetne sličnosti), ona je sadržana u brojnim opaskama u kojima se, doduše usputno, Frkić obazire na izvore Tassovih stajališta i postavki i njihovu reinterpretaciju, naznačujući pritom i neke temeljne principe na kojima je zasnovana Tassova poetika, kao što je to lijepo, sublimno, čudesno (uz već ranije spomenute). Frkić ne mimoilazi ni druge neke značajne vidove pa se tako u njegovim tumačenjima mogu naći i analize verbalne strukture Tassova spjeva, njegove istinosne vrijednosti za kojom traga u terminološkim analizama leksičko-semantičkog, gramatičkog i retoričkog značenja Tassova pjesničkog jezika (primjerice višeznačnosti pojma »spirare«, »albergo«, »albergare«, i njihove etimologije), s naglaskom ne na emotivnoj i pjesničkoj, nego isključivo na religiozno-simboličkoj funkciji kao kriteriju vlastitog pritupa.

Čitajući Tassov spjev prvenstveno kao epsko-povijesni, kršćanski, Frkić je u svojim razmatranjima, tezama i argumentacijama naznačio i upozorio na razlike između dvaju (od)govora / dviju istina, filozofskog i teološkog, ali i trećeg, pjesničkog, figurativnog, smatrajući ga osobito opasnim u pitanjima »tako uzvišenih stvari« koje su predmet Tassovih refleksija, sentencija i »preslobodnih« igri (»gioco licentioso«) (str. 277). Između stvaratelja i opisivatelja Frkić je stao na stranu ovog posljednjeg. Kako pokazuju cjelokupna Frkićeva razmatranja, cilj njegova pisanja nije bio traganje za živim i novim pjesničkim umijećem i dušom spjeva onoga koji se, kako je to lucidno formulirao Croce, tragajući za poviješću susreo s vlastitom dušom. Naime, sve to što Frkić piše, kako sam napominje, ne čini s namjerom da bi »optužio Tassa«, nego da bi potaknuo plemenite umove da tragaju za povijesnom istinom (str. 272). Pjesnikovo kruženje oko istine, njegovo shvaćanje epskog spjeva i slobode stvaranja,

³³ Misli se pritom na: osvajački (osvajanje zidina Siona), oslobodilački (izbavljanje kršćanskog plemena iz sužanjstva), uspostava nove vlasti (nad Palestinom) i konačno, vjerski cilj (čaćenje višnjega groba, »grob za zavjet«, pjev. I, 23).

imaginativne moći kojom pjesnik mijenja deskriptivnu povijesnu građu, izlazi iz obzora Frkićeve biblijsko-kršćanske hermeneutike i teološke impostiranosti njegovih razmatranja u čijoj je svjetlosti artikulirana ideologija protureformacije, religiozni spiritualizam moralnog značenja.

Takvo čitanje, razumijevanje Tassova epskog spjeva neće ostati osamljeno; ono će ponovno biti reaktualizirano u Croceovoj povijesti estetičkih doktrina, u njegovim spisima o kritici i povijesti umjetnosti u kojima raspravlja o problemima i kategorijama estetike renesanse i baroka, odnosu historije i pjesništva, pjesništva i filozofije, posebice o obilježbama Tassova epsko-viteškog spjeva, definirajući ga kao alegoriju katoličke protureformacije.³⁴ Valja reći međutim da i takvo čitanje Tassova spjeva kao egzegetskog materijala povijesno dokumentirane istine u konačnici ne iznevjerava duboku osnovu Tassova nauma, koji ne napušta nigdje u potpunosti povijesni kriterij, ali istovremeno nastoji pribaviti (vratiti) dostojanstvo pjesničkom ostvaraju, postavljajući nov zakon vjerojatnosti. Ukazujući na filozofsku i proročku narav pjesništva i na pjesničku stvaralačku fantaziju on hoće ukazati na viši status, zadatak i misiju (moralnu i svetu) koju ima umjetnost u ljudskom životu, ukazati na međuzavisnost pjesništva i života, pjesništva koje je duša svijeta, koje odražava život i života koji odražava pjesništvo. Frkića međutim zanima pjesnik kao znalac i pjesništvo kao znanost (*scienza poetica*), u funkciji najviše, božanske spoznaje, ne onaj koji filozofsko-teološki pojmovnik prevodi u književni. Njega ne zanima pitanje istine književnog djela, njegovu pozornost ne privlači priroda pjesnika stvaratelja kojega povijesna istina tek pokreće; središte oko kojeg pjesnik konstruira svoj spjev Frkić motri u kristološkoj vizuri, njega zanimaju ona mjesta u Tassovu spjevu u kojima je artikulirana etičko-religiozna problematika, elementi aristotelizma i tomizma kao idejno-misaonog pozadja Tassova pjesništva. Njemu je Goffredo zanimljiv tek kao moralno krepostan i herojski lik, kao što će to biti i za neke autore klasicističkih poetika koji reflektiraju o načelima pjesničke umjetnosti, oponašanju, invenciji, odnosu istine, vjerodostojnosti i pjesničke mašte, odabiru teme i građe. Posebice se to odnosi na N. Boileaua koji se, kako sam ističe u svojoj *L'Art poétique*, ne želi sporiti s Tassom, ali njegov spjev čita prema ukusu i interesu svog stoljeća, hladno i metodički, i tumačeći ključne pojmove Tassove poetike (*vraisemblable, incroyable, merveille absurde, fiction*, itd.), iskazujući svoje simpatije za Ariosta.³⁵ Prema principima i kanonima estetike racionalizma i moralizatorsko-vjerske funkcije umjetnosti, Tassov će spjev promatrati i J. Desmaret de Saint-Sorlin, isključivo u tom svjetlu, antitetički, kao sukob pogansko-kršćanske slike svijeta, i teorije umjetnosti čija je misija oponašati najviše moralne uzore, svete i kreposne, konkretno one

³⁴ Usp. B. Croce, *Breviario di estetica*, Adelphi ed., Milano, 1990, 116.

³⁵ N. Boileau, *L'Art poétique*, *Pjesničko umijeće* III, stihovi 47–50, 160 i dalje, 206, 246–249, Logos, Split, 1982 (prev. M. Tomasović).

biblijske. Glavni lik Tassova spjeva bit će tako različito tumačen u povijesti književno-filozofske i estetičke refleksije: on će primjerice biti najnezanimljiviji jednom Leopardiju; u svojim estetičkim raspravama o romanu i romantičkom pjesništvu Friedrich Schlegel će Tassov spjev okarakterizirati kao sentimentalan (u kojem dominira duhovno) za razliku od Ariostova fantastičkog romana.

* * *

Ranije od Frkića, s drugih razloga (kritika Aristotelovih principa pjesništva, ni »istinitih« ni »dostatnih« za znanstvenu izgradnju pjesničke umjetnosti kao ni njihove sposobnosti da pridonesu nastajanju i vrednovanju epa), namjera (kritika Tassova aristotelizma) i strukture mišljenja, premda polazeći od istog metodološkog principa, istraživanja *istine*, među prvima koji će se oglasiti u renesansnim kontroverzama oko Tassa i Ariosta jest Tassov suvremenik i protivnik Crešanin Frane Petrić/Patritius.

Kao ni Frkić ni Petrić se u svojoj polemici s Tassom (»Parere«, »Trimeron«)³⁶ prvenstveno i isključivo ne rukovodi namjerom da se spori s Tassom i kritizira njega osobno (zbog čega neki i osporavaju Petriću kritički vrijedan sud o Tassu). Frkićeva namjera, kako i sam kaže, nije optužiti Tassa, niti mu osporiti pjesničku vrsnoću, nego potaknuti plemenite umove u njihovu traganju za povijesnom istinom, »non per accusare, ma per isucgliare i nobili ingegni a ricercarne la verità historica«. To se tiče i Petrića koji Tassa želi »uzdići iznad svih drugih«, »per esartarlo sopra tutti gli altri«,³⁷ da bi mu »prijateljski dokazao« zablude koje je počinio prije nego je spoznao istinu, i njegovo nerazumno uvjerenje da je u svom epu sljedbenik Aristotelovih učenja, i kako se i sam udaljio od Aristotelovih pjesničkih pravila, u pokazujući time svoju veličinu (u toj se prosudbi slažu i moderni tumači Tassove poetike, primjerice F. Ulivi³⁸).

Petrićevo uključivanje u obranu, kako smatra, nepravedne osude Ariosta (»Discorso sopra il parere fatto dal Signor Francesco Patricio in difesa di Lodovico Ariosto«³⁹ kao odgovor na Pellegrinov dijalog »Il Carrafa overo della epica poesia«, Firenze, 1584), ne i napad na Tassa (jednako kao i u Frkića), ima u svojoj osnovi drugi motiv, destruiranje principa pjesničke umjetnosti na kojima više nije moguće, kako smatra, zasnovati teoriju pjesništva (njegovu »istinu«), ponajprije oponašanje. Iz tih će osnova Petrić odgovoriti na Tassovu

³⁶ V. moju raspravu *U povodu Patricijeva »Trimerona«, »Forum«, 6, 1969, 999–1026.*

³⁷ F. Patrizi, *Trimerone, Risposta al Signor Torquato...», Della Poetica, vol. II, krit. izd. D. Aguzzi Barbagli, Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento, Firenze, 1970, 206.*

Svi navodi na hrvatskom jeziku korišteni su prema prijevodu Sanje Roić, u rkp., suradnice na projektu o F. Petriću kojeg je voditelj autorica ovih redaka.

³⁸ F. Ulivi, *Il Manierismo del Tasso e altri studi*, Firenze, Olschki, 1966.

³⁹ T. Tasso, *Opere*, Venezia, 1735.

kritiku, upućujući zamjerke »logičkog istinoljupca« (»logico veritiere«) »cjepidlačkom sofistu« (»sofista cavilloso«)⁴⁰ i slabom prijatelju istine, koji sam ne razumije ono čemu druge poučava. Petrić Tassu dokazuje kako on u svojim tvrdnjama počinja niz materijalnih pogrešaka i logičkih proturječnosti, kako ne uspijeva dokazati mnoge svoje teorijske postavke, primjerice tvrdnju o istinitosti aristotelovskih načela, nadalje neophodnosti jedinstvenosti radnje, mitu kao svojstvu pjesničkog govora. Upućuje mu kritiku da nije nigdje dao definiciju pjesničkog oponašanja,⁴¹ tragedije, epa, epske radnje, razlike između herojskog i romanesknog,⁴² kao što nije uspio dokazati svoje tvrdnje o Homeru, nego je riječ o »rečenom, a ne i ispečenom«, »non si pesa cio che si dice«.⁴³ Ugledajući se u loše primjere niže Petrić dalje svoje kritičke primjedbe: Tasso svoj spjev nije s obzirom na njegovu građu ispravno nazvao, izmijenio je prvotni dobar njegov naziv prema glavnu liku, a što je i jedna od Frkićevih primjedbi,⁴⁴ itd.

U obilju renesansnih rasprava i polemika o pjesničkoj umjetnosti, uključujući tu i Petrićevo sudjelovanje, gnoseološki je problem jedan od središnjih. Spoznajna funkcija pjesništva koja se očituje u distinkciji pjesništva (umjetnosti) i historije, temeljno pitanje što jest umjetnost i njena priroda, podrijetlo i cilj (nužda, zadovoljstvo, uгода, korist, znanje ili što drugo), što je to što čini bit i narav pjesništva (čudesno, vjerojatno ili oponašanje, istinito) i drugih književnih rodova, postoje li i koje su to razlike između epskog i herojskog te romaneskno-religioznog spjeva, samo su neka od pitanja o kojima raspravlja i Frkić i ranije Petrić, iz različitih misaonih i duhovnih obzora, ali ne i bitno drugih (izvanjskih) polazišta, različitih metodologija i konačnih domašaja. Zastupajući različita mišljenja od Tassova i njemu suprotna, u nizu pitanja (oponašanja, teorije epske radnje, pjesnika i pjesništva, povijesne istine i dr.), obojica tumača i polemičara ukazuju nam na horizont u kojemu valja potražiti prirodu i značenje njihova odnosa. Odnos Frkić-Tasso kao i Petrić-Tasso razumijevamo kao dva pola, dvije ideje umjetnosti koje imaju svoje izvorište u dva različita aspekta jednog vremena, dva suprotstavljena svijeta/svjetonazora s kraja stoljeća. Prema nekim suvremenim teoreticima Tasso je, za razliku od Petrića (treba dodati i Frkića) umio naći sklad svijeta afekata i razumski uredenog svijeta.⁴⁵

⁴⁰ F. Patrizi, *Trimerone*, op. cit., 211.

⁴¹ Tasso oponašanje uspoređuje s ogledalom, ali za razliku od ogledala koje pokazuje slike izvanjskih stvari, pjesnik pokazuje one unutrašnje, *Manso*, T. Tasso, *Dialoghi*, prir. E. Raimondi, Firenze, 1958.

⁴² Na osnovi primjera iz povijesti književnosti Petrić smatra neodrživim razlikovanje epopeje i romana kao apsolutno čistih tipova, a zalaže se za općenitiju i širu kategorizaciju književnih djela.

⁴³ F. Patrizi, *Trimerone*, op. cit., 224.

⁴⁴ Jeruzalem je taj kojemu su kao posljednjem cilju usmjereni svi pothvati, sva djela vjernog vojskovođe Goffreda, glavnog lika koji predstavlja um, T. Tasso, *Allegoria del poema, Prose diverse*, op. cit., p. 303.

⁴⁵ V. R. Scrivano, *Il manierismo nella letteratura del Cinquecento*, Verona, 1959, 57–66.

Zaključak

I Frkićevo i Petrićevo sudjelovanje u polemikama oko Tassa svjedoči o dubokoj mijeni vrijednosti, kulturno-društvenoj, političko-povijesnoj, vjerskoj, epistemološkoj, moralno-etičkoj na razmeđu 16. i 17. stoljeća. Disonantni će se glasovi stoljeća produžiti i, kako se pokazuje, potrajati u raspravama širokog raspona o Tassovoj poetici i književnoteorijskim stajalištima, etičkim pogledima, religiji i filozofiji, o naravi Tassova protureformacijskog spjeva koje će neki tumačiti samo kao izvanjski vid očit u dekoru a ne i u unutarnjoj biti, poput A. Banfija u novije vrijeme.⁴⁶

S obzirom na razlike u tumačenjima, bilo da je riječ o eshatološkim utopijama (nastojanju uspostave *res publica christiana*, na razini teološkog govora, vođenog iz premisa aristotelovsko-tomističke doktrine), desakralizaciji (bilo mita bilo autoriteta, na razini poetološkog diskursa, vođenog iz premisa platoničko-aristotelovskog binoma), nastojanja dva hrvatska mislitelja za tumačenjem Tassova pjesničkoga spjeva i ukazivanjem na slabe točke Tassova pjesničkoga govora, suprotstavljajući mu vlastita gledišta, oba ukazuju na različite putove razmišljanja, razumijevanja, doživljavanja i odgovora na pitanja i probleme vlastitog vremena.

U tom smislu Tassova formulacija umjetnosti – oponašanja istinskog («artificiosa similitudine»), ideje (u tomu Petrićeva kritika Tassa ne pogađa značenje njegova pojma) – kao ogledala koje pokazuje ovaj svijet vrijedi jednako za njegovo stvaralačko djelo i za one koji ga propituju omjeravajući ga sa stvarnošću.

Uza sve razlike međutim ta su tumačenja bliska po zajedničkom nastojanju mišljenja da ponudi jedan sustav čitanja, bilo zatvoreni racionalni ili otvoreni, »pjesnički«.

U zajedničkom *traganju*, nazvali to Bogom, čovjekom, dušom, konačnom svrhom, zavičajnošću, istinom, apsolutom, nalaze svoje mjesto pjesnički ostvaraj, simbolički i realno-povijesni (prostor i os »Jeruzalema«, žučeni mir i spas pojedinca i zajednice, smisao egzodusa, lutanja i ratovanja, domovina, povratak zlatnoj dobi) i refleksije o njemu, u mnogim njenim dimenzijama, filozofskoj, mitskoj, pjesničkoj, umjetničkoj, od antičke, biblijsko-kršćanske do renesansno-humanističke kulture (tu je smješten i Tassov sveti grad i Petrićev sretan grad). U tom vidimo i doprinos Matije Frkića hrvatskoj i europskoj povijesti tumačenja Tassa.

⁴⁶ A. Banfi, *Etica e religione in Torquato Tasso*, u: *Torquato Tasso*, Marzorati, Milano, 1957, 1–28.

MATIJA FRKIĆ TUMAČ I KRITIČAR TASSA: »OSSERVATIONI SOPRA IL GOFFREDO DEL SIGNOR TORQUATO TASSO«

Sažetak

Autorica u svojoj studiji raspravlja o teološko-filozofsko-povijesnom tumačenju Tassova herojskog spjeva Matije Frkića (Ferchius, Krk, 23. I. 1583 – Padova, 8. IX. 1669), mislitelja čiji je opus vezan uz povijest skotizma i aristotelizma.

Kroz prikaz Frkićeve historiografske metodologije, interpretativnog postupka, obrazlaganja namjere, teza i argumenata njegove kršćansko-skolastički provedene egzeze jednog književno pjesničkog teksta neknjiževnim mjerilima, koji se usredotočuju na metafizičko-religioznu dimenziju Tassova djela, njegovih izvora, ključnih pojmova njegove poetike i središnjih tema spjeva, filozofsko-književne, duhovno-idejne, vjersko-političke komponente kulture 15. i 16. st., te njegova autora kao teološkog i katoličkog pjesnika, utvrđuje se značenje i mjesto ovog Frkićeva djela (Padova, 1642) kao jednog od mogućih čitanja Tassa.

U Frkićevim razmatranjima, tumačenjima i kritici autorica nalazi artikulirane neke bitne odrednice razdoblja protureformacije, među ostalima religioznog spiritualizma i ideologije.

U hrvatskoj i europskoj povijesti tumačenja i prosudbi Tassova pjesništva, kontroverzi i polemika, napada i obrana, sudjelovanje Frkića i Petrića zanimljivo je i nezaobilazno kako za tasologe, povjesničare filozofije, estetike, književnosti i kulture, tako i za povjesničare, te crkvene povjesničare.

MATIJA FRKIĆ AS AN INTERPRETER AND CRITIC OF TASSO: »OSSERVATIONI SOPRA IL GOFFREDO DEL SIGNOR TORQUATO TASSO«

Summary

The authoress discusses Matija Frkić's (Mathias Ferchius Vegliensis, Krk, January 23, 1583 – Padua, September 8, 1669) theological-philosophical-historical interpretation of Tasso's epic poem *Gerusalemme liberata*. Frkić was a thinker whose work was closely connected with the history of Scotism and Aristotelism.

The significance and the historical position of Frkić's work (Padua, 1642) is established as one of the possible readings of Tasso through an explication of Frkić's historiographical methodology, his interpretative process, an expounding of the aims, theses and arguments of his non-literary, Scholastic exegesis of a literary poetic text. The exegesis focuses on the metaphysical-religious plane of Tasso's work, its sources, the key terms of the poetics and the central issues of the poem, as well as on the philosophical-literary, speculative and the religious-political components of culture in the 15th and 16th centuries, and on Tasso regarded as a Catholic theological poet.

In Frkić's considerations, interpretations and critique, the authoress has observed certain important characteristics of the Counter Reformation period, among others the currents of religious spiritualism and ideology.

In the history of European and Croatian evaluations of Tasso's poetry, the controversies and polemics, refutations and defenses, the roles of Frkić and Petrić (Franciscus Patritius, Cres, April, 25, 1529 – Rome, February, 7, 1597), respectively, are of great importance to the Tassologists, historians of philosophy, esthetics, literature and culture, as well as to the historians of politics and Christian Church.